



STUDIA
GEO
HISTORICA

NR 04|2016 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

Fundacja Centrum GeoHistorii • Instytut Geodezji i Kartografii • Instytut Historii KUL
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych US • Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN
Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska, Radosław Skrycki,
Tomasz Związek (sekretarz redakcji), Tomasz Panecki

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

autorzy, Julia Szoltysek

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 4

Wojciech Chudziak, Martyna Deszczyńska, Zbigniew Górczak, Maria Jankowska, Iwona Jażdżewska,
Andrzej Klonder, Anna Kołodziejczyk, Andrzej Kopiczko, Małgorzata Elżbieta Kowalczyk,
Adam Kozak, Joanna Kumor-Mielnik, Mieczysław Kunz, Dariusz Lorek, Wojciech Mielewczyk,
Grzegorz Myśliwski, Wiesław Nowosad, Piotr Pabjanek, Marek Radoch,
Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Francesco Somaini, Péter Szabó, Piotr Werner, Filip Wolański

Redakcja map

autorzy, Tomasz Panecki

Adres Redakcji

Fundacja Centrum GeoHistorii
Redakcja Studia Geohistorica
05-082 Stare Babice, ul. Gen. Tadeusza Kutrzeby 4

Strona internetowa

studiageohistorica.pl

Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika Studia Geohistorica

Współwydawcy rocznika

Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego, Fundacja Centrum GeoHistorii,
Instytut Geodezji i Kartografii, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II,
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym

Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: *Kalisz – Plan miasta i przyległej okolicy* autorstwa Ludwiga von Bröckera z 1802 r.

Skład i łamanie: Artur Hamryszczak

© Copyright by Fundacja Centrum GeoHistorii

ISSN 2300-2875

Nakład 100 egz.

Warszawa 2016

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Ludomir Sawicki

Geografia a krajoznawstwo

(uwagi wstępne Beata Konopska, opracowanie Beata Konopska) 7

Stanisław Herbst

Prace nad „Atlasem historycznym Polski”

(uwagi wstępne Henryk Rutkowski, opracowanie Henryk Rutkowski)..... 14

Artykuły • Articles and theses

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Czym były mazowieckie "płozy"? (uwagi wstępne)

What were the Masovian "płozy"? (Preliminary Remarks) 27

Robert Klimek

Ślady średniowiecznej granicy Warmii między Reszlą a Świętą Lipką

Traces of the Medieval Border of Warmia between Reszl and Święta Lipka 38

Ewa Ziółek

Relacja Grzegorza Piramowicza o osuszaniu Bagien Pontyjskich za pontyfikatu Piusa VI

Grzegorz Piramowicz's Account of Draining the Pontian Marshes during

the Pontificate of Pope Pius VI 51

Krzysztof Boroda

Wpływy z czopowego jako wskaźnik lokalnego zróżnicowania poziomu produkcji

piwa pełnego w miastach Królestwa Polskiego w latach 60. XVI w.

Income from Czopowe as an Indicator of Regional Diversity of Full Beer

Production in the Cities of the Polish Crown in the 1560s 66

Xavier Rochel

The End of Gaps and Heathlands in French National Forests, 19th Century.

A Case Study Based on Forest Management Plans

Zanik polan i wrzosowisk we francuskich lasach państwowych w XIX w.

Studium przypadku na podstawie planów zarządzania lasami 81

Tomasz Figlus

Typy morfogenetyczne wsi w środkowej Polsce

Morphogenetic Types of Rural Settlements in Central Poland..... 90

Tomasz Babczyński, Tomasz Kubik, Roman Ptak, Grzegorz Strauchold
GIS as a Tool to Analyze the History of Silesia and the Changes in its Political
(and Cultural) Geography
GIS jako narzędzie do analizy historii Śląska oraz zmian w jego geografii politycznej
i kulturowej..... 113

Mateusz Zawadzki
„Tabella miast, wsi i osad Królestwa Polskiego” jako źródło do badań
nad strukturą parafialną województwa lubelskiego
The “Tabella of Towns, Villages and Settlements of the Kingdom of Poland”
as the Source for Research into the Parochial Structure of the Lublin Voivodeship 142

Anna Paulina Orłowska, Bartosz Nowożycki, Grzegorz Pac
Handel wołami na terenie Wielkopolski i Śląska w świetle szesnastowiecznego
spisu jarmarków i komór celnych
The Trade in Oxen on the Territory of the Greater Poland and Silesia in the Light
of the 16th Century Description of Annual Fairs and Toll Houses 153

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

Historical Atlas of Poland in the 2nd half of the 16th Century: Voivodeships of Cracow,
Sandomierz, Lublin, Sieradz, Łęczyca, Rawa, Płock and Mazovia, ed. by Marek Słoń;
transl. by Agata Staszewska; Martha A. Brożyna, Peter Lang Edition,
Frankfurt am Main 1973–[2014],
4 volumes, XXIX + 1597 pp., illustrations, 27 folded maps
(Alexei Frolov) 163

Magdolna Szilágyi: On the Road: The History and Archaeology of Medieval
Communication Networks in East-Central Europe, Budapest 2014
(Archeolingua Series Minor, 35),
ss. 254, 89 il. (w tym 30 map i 4 plany miast)
(Ewelina Siemianowska)..... 169

The World in a Mirror, Word Maps from the Middle Ages to the Present Day,
ed. Jan Parmentier, Museum aan de Stroom, Antwerp 2015, ss. 192, il. 150 + 25
(Lucyna Szaniawska)..... 173

Kartografia morska i krain nadmorskich, red. R. Skrycki, Instytut Historii
i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii Instytutu Historii Nauki PAN, Szczecin 2014;
24 × 17 cm, ss. 204, 54 ryc., 4 tab.
(Jan Rutkowski)..... 177

Алексей А. Фролов, Нина В. Пиотух: Исторический атлас Деревской пятины Новгородской земли (по писцовым книгам письма 1495–1496 годов). В 3 томах: Москва–Санкт-Петербург, Альянс-Архео, 2008.
Т. 1: Исследование и таблицы, ss. 368;
Т. 2: Атлас и справочные материалы, ss. 272;
Т. 3: Уездные планы последней четверти XVIII века, ss. 266
(Rostysław Sossa)..... 182

Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany, t. 10–12 (Ra–Rż),
red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, [autorzy haseł: U. Bijak, E. Borysiak,
J. Chłędzińska, B. Czopek-Kopciuch, P. Dudek, A. Galasińska, W. Makula-Kosek,
I. Nobis, R. Przybytek, P. Swoboda, U. Wójcik, K. Zawodzińska-Bukowiec, Z. Zierhoffer],
Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, Kraków 2015, ss. 160 (t. 10), 146 (t. 11), 168 (t. 12)
(Ewa Oronowicz-Kida)..... 185

Kit Mayers: The First English Explorer. The Life of Anthony Jenkinson (1529–1611)
and his Adventures on Route to the Orient, Devon 2015, ss. 366
(Krystyna Szykuła)..... 189

Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports

Konferencja „Przestrzenne aspekty historycznych badań demograficznych, społecznych
i gospodarczych (do 1945 r.)” – Pobierowo, 21–23 października 2015 r.
(Michał Gochna) 195

„European Social Science History Conference” – Walencja (Hiszpania),
30 marca–2 kwietnia 2016 r.
(Michał Gochna) 195

Zebranie naukowe polskiej sekcji European Society for Environmental History – Warszawa,
16 stycznia 2016 r.
(Piotr Guzowski) 196

„Mapa jako narracja interpretacyjna”. XXIX Ogólnopolska Konferencja Historyków
Kartografii – Wrocław, 24–26 września 2015 r.
(Jerzy Ostrowski) 197

Sprawozdanie z konferencji „Województwo poznańskie w XVI w.” – Kościan, 1 lipca 2015 r.
(Michał Słomski)..... 202

Sprawozdanie z konferencji „Geografia historyczna. Wyzwania przyszłości” – Łódź,
11–12 czerwca 2015 r.
(Magdalena Deptuła)..... 204

Spis treści

Pro memoria

Alfred Franciszek Kaniecki (1941–2016) 207

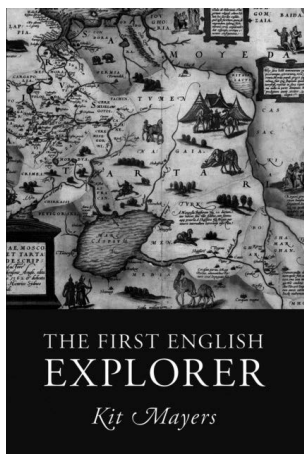
* * *

Listy do redakcji 209

Informacja dla autorów • Guidelines for Authors 210

Kit Mayers: The First English Explorer. The Life of Anthony Jenkinson (1529–1611) and his Adventures on Route to the Orient,
Devon 2015, ss. 366*

Patrząc na okładkę książki Kita Mayersa, tylko znawca historii kartografii Rosji może natychmiast zidentyfikować zarówno jej bohatera, jak i jego mapę. Widnieje tam bowiem fragment znanej Orteliusowej przeróbki jej pierwodruku. Pełną informację o zawartości książki znajdujemy dopiero na karcie tytułowej, gdzie dowiadujemy się, że jej bohaterem jest żyjący w XVI w. Anthony Jenkinson, który wyprawiał się na Wschód.



Chodziło o pierwsze podróże Anglików w poszukiwaniu północnej drogi morskiej do Chin. Nawet gdyby wziąć tu pod uwagę wyłącznie Anglików, to Jenkinson nie był pierwszym z nich, ponieważ wcześniej fragment tej drogi aż do tzw. Moscovii utorowali: Stephen i William Borough, Richard Chancellor, Robert Best, Richard Gray, George Killingworth i Hugh Willoughby. Nie można też pominąć ogromnej zasługi Sebastiana Cabota, pierwszego zarządcy Kompanii Moskiewskiej (1553), od którego datuje się sama myśl podjęcia podróży w tym kierunku. Cabot był też autorem mapy, która wprawdzie zaginęła, lecz została wygrawerowana przez Clementa Adamsa, który w dziele Jenkinsona widnieje jako

wydawca i autor dedykacji dla Henry'ego Sidneya. Przez niektórych badaczy Adams jest również oceniany jako współtwórca mapy Jenkinsona. Kompania Moskiewska powstała natomiast jako związek angielskich kupców, którego celem było poszukiwanie nowych dróg handlowych. Nie wyprzedzajmy jednak faktów i trzymajmy się chronologii recenzowanej książki.

W *Słowie wstępnym i podziękowaniach* Mayers informuje o celu podróży Jenkinsona, którym miało być odnalezienie drogi do Chin prowadzącej przez Rosję i Tartarię, a potem do Persji. Autor wskazuje, że *gros* wykorzystanych przez niego dokumentów pochodzi z okresu panowania Tudorów, zaznaczając jednak, że nie są one pozbawione luk. Wspomina epokowe dzieło Richarda Hakluyta *Principal navigations...* (1589), w którym znajdują się m.in. oryginalne sprawozdania Jenkinsona, z zachowaniem oryginalnej pisowni. Najciekawszą wiadomość w tym tekście stanowi jednak zdaniem piszącej te słowa informacja Mayersa o własnej podróży trasą Jenkinsona, tj. Wołgą z Moskwy przez Astrachań i Uzbekistan aż do Buchary, z podkreśleniem kluczowej roli Stephena Borough'a w latach 1553 i 1556. *Wstęp* kończy bogata lista różnego rodzaju kolekcji: archiwalnych, bibliotecznych i innych, oczywiście głównie angielskich.

We *Wprowadzeniu* Mayers skupia się na najciekawszym fragmencie swojej podróży – Bucharze, która była jednocześnie ostatnim punktem trasy Jenkinsona. Opisuje cytadelę Ark, ze szczytu której roztacza się niezbyt przyjazny widok pustyni Kara-kum. Wczuwając się w rolę Jenkinsona, Autor zadaje sobie pytanie, co mógł on czuć w momencie, gdy dotarł do tego miejsca 23 grudnia 1558 r., mijając po drodze ludzkie trupy i na każdym kroku drżąc o własne życie. Przywołuje też Philipa Sidneya (sponsora mapy Jenkinsona) i Williama Thomasa, którzy pierwsze kontakty z Włochami uwiecznili w dziele pt. *History of Italy* w 1549 r. W ten to sposób

* Skrócona wersja recenzji została opublikowana w „Polskim Przeglądzie Kartograficznym”, 47, 2015.

w 2. poł. XVI w. Anglia została zarażona nową ideą rozszerzania wiedzy i badania świata. W 1415 r. ekspansję rozpoczęła też Portugalia. W tym miejscu Autor podaje skróconą historię kolejnych odkryć geograficznych. Jako przyczynę podróży wskazuje niepowodzenia Anglii w handlu wełną z Europą w latach 1551 i 1552 (szczególnie z Antwerpią), jak również spadek wartości funta, a jednocześnie dochodzące do Anglików wieści o bajkowym bogactwie Wschodu. Rodzi się zatem myśl o podjęciu podróży drogą północną i dotarciu do Chin. Tak oto Hugh Willoughby, Richard Chancellor i Stephen Borough odbywają w 1553 r. pierwszą podróż, w czasie której z powodu zagrożenia lodami Arktyki docierają na razie jedynie do Morza Białego. Richard Chancellor dopływa do St. Nicolas (Archangielska). W 1556 r. Stephen Borough dociera do wyspy Wajgacz, lecz znów zawraca z powodu niebezpiecznych lodów. Dzięki powstaniu Kompanii Moskiewskiej zostają nawiązane pierwsze korzystne stosunki handlowe z Rosją, a kolejna podróż – Anthony’ego Jenkinsona w 1557 r. – zapoczątkowuje dalszą penetrację Rosji aż do Buchary. Tę część tekstu kończy chronologiczna tabela wszystkich podróży Anglików, począwszy od 1497 r.

W pierwszym rozdziale nakreślony został życiorys Jenkinsona. Urodził się on 8 października 1529 r. w malutkiej, liczącej sto domów miejscowości, 90 mil na północ od Londynu. Był drugim z sześciorga dzieci (czterech synów i dwóch córek) Williama Jenkinsona, który zarządzał poważną częścią własności tego miasteczka. Mały Anthony często widywał goszczących u ojca podróżników, a ich opowieści o przygodach i odległych miejscach, które odwiedzali, rozbudzały jego wyobraźnię. Nie wiemy nic na temat jego edukacji. Pierwszą podróż odbył jeszcze przed ukończeniem 17. roku życia i jako jeden z pierwszych Anglików zwiedził wtedy m.in. Aleppo – jeden z największych ówczesnych rynków zbytu.

O powstaniu wielkiego zrzeczenia angielskich kupców zwanego Kompanią Moskiewską traktuje rozdział drugi. Miała ona na celu finansowanie i wyposażanie statków. Na początku liczyła 215 członków, których składka wynosiła 25 funtów

od osoby. Pierwszym zarządcą i organizatorem kompanii był Sebastian Cabot (1475–1557), znany już wtedy jako główny pilot Hiszpanii. Specjalistą od wiedzy geograficznej został natomiast John Dee (1527–1608). Pierwsze wyprawy w celu znalezienia drogi morskiej na Wschód zostały wysłane w 1553 r. W momencie wstąpienia na tron Elżbiety I w 1558 r. Anglia zetknęła się z wieloma problemami, w tym ekonomicznymi. Trzeba było znaleźć kogoś, kto zaradziłby tej sytuacji, o czym traktuje trzeci rozdział książki pt. *Podróż do Moskwy w 1557 r.*

To właśnie Jenkinson okazał się tym, który miał poddać wyzwaniu, jako że prócz niego nie było wówczas w Anglii nikogo, kto miałby większe doświadczenie w podróżach do krajów wschodniego świata. Wyruszył więc w tę podróż w 1557 r. z portu Gravesend, mając 27 lat. Na pokład swego statku zabrał ważnego pasażera, Osipa Grigorjewicza Nepeję – bojara z Wołogdy, pierwszego ambasadora cara Rosji w Anglii. Wiózł też Anglika Richarda Greya.

W czwartym rozdziale Mayers określa Rosję jako niezwykle tajemniczy kraj, przywołując nawet na dowód słowa Winstona Churchilla. Przypomina następnie dzieje powstania tego państwa. Co ważne ze względu na mapę Jenkinsona, tatarskie chanaty na wschód i południe od Moskwy – kazański i astrachański – zostały zdobyte dopiero za panowania Iwana IV Groźnego, w latach 1552 i 1556.

Zdobycie chanatu astrachańskiego w 1556 r. otworzyło drogę na południe – Wołgą do Morza Kaspijskiego. W 1558 r., dzięki zdobyciu Narwy, Iwan Groźny uzyskał zaś dostęp do Morza Bałtyckiego, choć tylko na 23 lata, ponieważ w 1581 r. Szwedzi z powrotem przejęli port. W tym czasie car miał też przeciwko sobie: Danię, Inflanty, Krym, Nogajów i innych Tatarów. Jeśli wziąć też pod uwagę wprowadzoną przez niego w 1565 r. oprychnię, to tym większy podziw budzą podróże Jenkinsona do kraju, w którym groziło tak wiele niebezpieczeństw.

23 kwietnia 1558 r., po blisko 5 miesiącach spędzonych w Moskwie (6 grudnia–23 kwietnia), otrzymawszy specjalne pozwolenie cara, Jenkinson wyruszył w dół Wołgi, do Astrachania, co zostało opisane w rozdziale piątym. Towa-

rzyszli mu dwaj angielscy członkowie Kompanii Moskiewskiej – bracia Richard i Robert Jenkinsonowie oraz tłumacz języka tatarskiego. Jenkinsona sprawozdanie z podróży po Wóldze do Astrachania jest pierwszym takim zapisem z tej trasy. Warto odnotować, że w podróży uczestniczyło 500 łodzi, co musiało budzić respekt u obserwatorów. W tym miejscu Mayers wprowadza ciekawy historyczny tekst o Wóldze i znaczeniu Złotej Ordy. Dalsza trasa Jenkinsona w 1558 r. prowadzi przez Kazań. Do tej pory pokonał ok. 3000 km, co daje średnio 60 km dziennie.

Dalszą podróż Jenkinsona wiodącą północnym wybrzeżem Morza Kaspijskiego aż do Buchary Mayers opisał w rozdziałach szóstym i siódmym. Następnie, płynąc obok ujścia rzeki Ural, po wielu zagrożeniach wyprawa dotarła do zatoki Manguslave (dzisiaj Mangyszlak), co obrazuje szkicowa mapka sporządzona przez Autora. Dalej w ciągu 20 dni karawana pokonała pustynię Kara-kum, mijając po jej lewej stronie płaskowyż Ustiurt, i wreszcie napotkała słodką i świeżą wodę – Jezioro Sarykamyskie. Następnie, kierując się na wschód, dotarła do Sellizure, a potem do Urgench (dzisiaj zwane Kunya-Urgench, lub Stary Urgench), siedziby Ali Sułtana, brata Azim-chana – władcy Sellizure. Dni świetności Kunya Urgench trwały od X do XIV w., kiedy było ono stolicą Królestwa Khwarezm (Chorezm) i jednym z największych miast Azji. Do Buchary wyprawa dotarła 23 grudnia 1559 r. W mieście tym, jako jednym z ważniejszych miejsc na trasie Jedwabnego Szlaku do Chin (Cambaluc = Beijing = Pekin) Jenkinson musiał negocjować z Timor Sułtanem i walczyć z licznymi bandami złodziei.

Po opisie trasy do Buchary Mayers przechodzi do rozdziału ósmego, poświęconego wyłącznie temu miastu i chanatowi o tej samej nazwie. Opisuje spotkanie z chanem Abdullahem, który pomógł mu, wysyłając do pomocy stu ludzi. Buchara była stolicą handlu niewolnikami na świecie (ok. 100 000 rocznie). Liczne walki, które toczyły się w tym czasie na wschód od miasta, nie pozwoliły Jenkinsonowi na dalszą podróż w tym kierunku. 8 marca 1559 r. opuścił więc Bucharę, a jego powrót Mayers opisał w rozdziale dziesiątym.

Według oryginalnego tekstu Jenkinsona wyjście z kolejnych opresji zawdzięczał on chożąwi, na której dla uhonorowania chrześcijan widniał czerwony krzyż św. Jerzego, który – jak przypuszczał – nie był znany w tych okolicach. W Moskwie podróżnik został jak zwykle bardzo serdecznie przyjęty przez cara i przezimował tam od 2 września 1559 do 17 lutego 1560 r.

Trasa powrotna z Moskwy wiodła Suchoną i północną Dwiną przez Colmogro (Colmogory), a do Londynu Jenkinson płynął już ze Stephenem Borough'em. Droga ta została opisana w kolejnym – dziesiątym rozdziale. Już po raz drugi Mayers wspomina tam jakąś tajemniczą kobietę, którą nazywa Aura Soltana. Zaznacza, że Jenkinson był kawalerem do 31. roku życia, a dokładnie do 8 października 1560 r. Zanim wyruszył w następną podróż do Persji, aż do maja 1561 r. przebywał w Anglii. Służbę dla królowej Jenkinson rozpoczął już 25 kwietnia. Do cara Rosji oraz Wielkiego Sophy, władcy Persji Elżbieta I wysłała dwa listy.

Po przeczytaniu kolejnego, jedenastego rozdziału o tajemniczym romansie Jenkinsona czytelnik zastanawia się, jaki sens miało poruszenie tego tematu w bądź co bądź naukowym opracowaniu. Mayers konkluduje bowiem, że opisana przez niego historia jest fikcją i nie potwierdzają jej żadne przekonujące dowody, za co czytelnika... przeprasza! Co ciekawsze, swoją opowieść dokumentuje całkiem bogatą literaturą.

W dwunastym rozdziale Mayers opisuje kolejny etap podróży Jenkinsona do Persji w latach 1561–1564. Pierwsza wyprawa na trzech statkach wyruszyła 14 maja 1561 r. z Gravesend w Anglii. Do Moskwy Jenkinson dotarł 20 sierpnia i jak zwykle został bardzo życzliwie przyjęty przez cara. Spędziwszy tam osiem miesięcy, po wielu komplikacjach w dalszą podróż wyruszył 27 kwietnia 1562 r. Towarzyszył mu perski ambasador, eskortując go na Wóldze wraz z 50 uzbrojonymi ludźmi. 10 czerwca dotarli do Astrachania, pokonując w ciągu 44 dni ok. 3000 km (średnio 68 km dziennie). W cytowanym przez Mayersa oryginalnym tekście Jenkinsona znajdujemy dokładny opis niebezpieczeństw, których zdołali uniknąć „dzięki łasce Bożej”, płynąc przez 7 dni i docierając do

portu Derbent na zachodnim wybrzeżu Morza Kaspijskiego.

Kolejny etap podróży przebyto konno i na 45 wielbłądach, poruszając się od Kaukazu na wschód. Po 5 dniach karawana dotarła do namiotów Obdolowcan rządzonych przez chana Abdullaha. Tu ciekawostka: Jenkinsona zapytano, czy możliwa jest przyjaźń między Anglikami i Turkami, na co odpowiedział: „Nie, nigdy”. Obdolowcanie dali mu eskortę do oddalonego o 30 dni drogi Casbinu (Quazvinu). Po drodze minął Ardabil, który leżał według niego na szerokości 38° (dzisiaj 38°15'N). Do stolicy Persji wyprawa dotarła 2 listopada 1562 r. Tu Autor zamieszcza szkicową mapkę trasy podróży z Astrachania do Persji, po czym przechodzi do rozdziału trzynastego pt. *Jenkinson w Persji*. Panowała tam wówczas dynastia Safawidów. Jako chrześcijanin Jenkinson miał przed sobą niełatwe zadanie w muzułmańskim środowisku, jednak przyjaźń Obdolowcan pomogła mu w kontakcie z Sophy, dla którego przywiózł list od Elżbiety I. W Casbin podróżnik przebywał przez 5 miesięcy – od 2 listopada do 20 marca – podczas perskiej zimy. W drodze powrotnej przezimował w Moskwie. Podróż do Londynu, dokąd przybył 28 września, zajęła mu trzy miesiące. Rozdział czternasty Mayers zatytułował: *Petycja Jenkinsona i Szkockie Fiasko*. Po nieudanych próbach zorganizowania następnej podróży do Persji na rozkaz królowej Jenkinson musiał się zająć walką z piratami, a jednego z najsłynniejszych udało mu się nawet sprowadzić do Londynu.

W rozdziale piętnastym *The Embassy to Moscow, 1566* Mayers opowiada nam, że w maju 1566 r. Jenkinson wyruszył w kolejną podróż do Rosji, w czasie której musiał się zmierzyć z wieloma problemami, m.in. oprychną. Carowi jednak nie przeszkodziło to w przyjaznym potraktowaniu odkrywcy i spotkaniu się z nim 23 sierpnia, gdyż miał do niego większe zaufanie niż do własnych bojarów. Jenkinson wrócił do Londynu w październiku 1566 r. i przekazał prośbę cara o przysłanie mu rzemieślników, lekarzy, aptekarzy i architektów. Nadzwyczajnym wydarzeniem w historii rosyjsko-angielskich kontaktów był misja Jenkinsona z 1567 r., opisana przez Mayersa w rozdziale szesnastym.

W liście datowanym 18 maja 1567 r. królowa przychyliła się do prośby cara.

W uzupełnieniu tytułu rozdziału siedemnastego o odpowiedzi udzielonej carowi przez królową Mayers wymienia angielskiego ambasadora w Rosji, którym w latach 1568–1569 był Thomas Randolph. Wyruszył on do tego kraju 22 czerwca 1568 r., zabierając ze sobą Thomasa Banistera i Geffreya Ducketa, którzy kontaktowali się listownie z czuwającym nad wyprawą w Anglii Sir Williamem Cecillem.

W kolejnym, osiemnastym rozdziale Mayers informuje nas o małżeństwie Jenkinsona zawartym 26 stycznia 1568 r., w 38. roku życia z Judith, córką bogatego i znaczącego kupca z Londynu Johna Marsche'a. W tym samym roku Jenkinson otrzymał herb z siedzącym na tarczy konikiem morskim.

W rozdziale dziewiętnastym, obejmującym lata 1571–1572, znajdujemy wzmiankę o nieudanych staraniach Iwana IV Groźnego w sprawie małżeństwa z Elżbietą, a także wiadomość o potrzebie wsparcia Rosji bronią przez Anglię.

W rozdziale dwudziestym dochodzimy wreszcie do oczekiwanego opisu samej mapy Jenkinsona. Na początku Mayers przypomina o znanych przeróbkach, które do momentu odnalezienia mapy w 1987 r. były jedynymi „świadkami” jej istnienia, oraz o pierwszym zaprezentowaniu jej oryginału przez piszącą te słowa na międzynarodowej konferencji w plakatowej sesji w Amsterdamie (1989). Następnie przytacza podstawowe dane o mapie oraz historię jej odnalezienia, a także domniemany udział Clementa Adamsa – autora zamieszczonej na niej dedykacji dla sponsora mapy Henry'ego Sidneya. Wymienia autora jej miedziorytu Nicholas Reinoldsa. Wspomina przy okazji o liście Reinoldsa do Orteliusa, na podstawie którego mniemamy, że wyprodukowano w sumie 25 egzemplarzy mapy. Mayers nie wymienia nazwiska londyńskiego drukarza, ale był nim Reginald Wolfius. Następnie przechodzi do geograficznego opisu mapy, jej terytorialnego zasięgu od Zatoki Fińskiej na zachodzie po Taszkent na wschodzie oraz od Morza Arktycznego na północy po Persję na południu. Podaje wreszcie szczegółowy opis bogatej dekoracji mapy, wymieniając: elementy wojskowe (np. Kozaków

na koniach), religijne (Złotą Babę), bogatą faunę (stada wielbłądów, owiec czy zaprzęgnięte do sań psy i inne pojedynczo występujące zwierzęta) i wreszcie najważniejszy element – siedzącego na tronie cara i kłaniającego mu się Jenkinsona. Po podaniu tytułu oryginału mapy Mayers porównuje ją z przeróbkami A. Orteliusa, G. de Jode i braci J. i L. Deuteców. Jak wiadomo, tylko de Jode okroił zasięg swojej mapy w stosunku do oryginału, pomijając jej wschodnią połowę i częściowo południową część. Mayers zwraca uwagę na ważność Sidneya – sponsora mapy i bardzo prominentną osobę w czasach Edwarda VI i Elżbiety I (zarówno w Anglii, jak i w Irlandii), który znacznie popierał zarówno podróże, jak i finansowanie mapy.

Z mapą Jenkinsona wiąże się kilka zagadek. Jedną z nich jest data widniejąca w kartuszu – 1562 r. Badania współczesnych historyków kartografii wykazały, że jest nieprawdziwa, a dzieło ocenione zostało na ok. 1568 r. Podobnie jak poprzednicy Mayers dowodzi, że mapa nie mogła być wykonana, gdy Jenkinson był w podróży, ale sugeruje też, że mogła powstać wcześniej, na zlecenie według jego rysunku. Nazewnictwo może wskazywać, że powstawała przez kilka lat i była uzupełniana w miarę dodawania nowych informacji, począwszy od podróży do Bucharji w latach 1560/61–1568. Źródłem informacji dla mapy Jenkinsona – badanej od dawna, jeszcze na podstawie jej przeróbek – mogły być prace wielu poprzedników, nie tylko w postaci dzieł kartograficznych, ale też słownych informacji lub sprawozdań podróżników. Jako takie sugerowane są np. mapy: S. Herbersteina, P. Joviusa, S. Münstera, W. Borougha, A. Wieda i wiele innych, a także informacje z kolekcji map Johna Deea, a nawet od Pliniusza z I w. n.e., gdzie pisze już o Scytach, czy Ptolemeusza, gdy podaje konkretne szerokości geograficzne. Mayers pisze też o znanej wadzie dawnych map, na których często powtarzane były błędy (np. dotyczące rzek), i podaje przykłady różnych konfiguracji dotyczących ich źródeł na tych mapach, poświęcając im wiele miejsca. Wytykając Jenkinsonowi pomyłki, skupia się m.in. na prawej połowie jego mapy, gdzie jak twierdzi, dał on upust swojej fantazji co do sieci rzecznej i Morza Kaspijskiego. Nawiasem

mówiąc, błędy te były powielane aż do XVIII w. Szczególnie dużo miejsca poświęca Mayers rzecze Ougus/Oxus (Amu-darii), która na mapie Jenkinsona wpada do Morza Kaspijskiego, również przedstawiając ten sam obraz jeszcze na mapach z XVIII w. Ciekawe są liczne dygresje Mayersa dotyczące historii, zarówno na temat zmian terenowych w obrębie rzeki (np. wskutek zerwania się tamy lub trzęsień ziemi), jak i historii tych terenów. Autor porusza też problem braku Jeziora Aralskiego oraz istnienie Jeziora Chińskiego na północy. Wyklucza istnienie zbiornika na terenie Chin, co propagują Rosjanie, jak i sugerowaną przez Jenkinsona możliwość, że rzeka Ardock na jego mapie płynęła kiedyś częściowo pod ziemią. Natomiast co do rzeki Oxus, Mayers pisze na podstawie „historycznych dowodów”, że zmieniała ona swój bieg jako rzeka Uzboj i płynęła w kierunku zachodnim, do Morza Kaspijskiego, a jej koryto za czasów Jenkinsona „biegło z okolic Kunya Urgench przez Jezioro Sarykamyskie [...] i na zachód do wąskiego ramienia Morza Kaspijskiego [...] do Zatoki Krasnowodskiej”. Dalej Mayers podaje wiele wczesnych źródeł z literatury o zmianach koryta rzecznej rzeki Oxus/Uzboj w różnych okresach historycznych, od 985 r. do czasów Jenkinsona, a potem dodaje jeszcze wiadomość z 1576 r., pochodzącą od chana Abu el Ghaziego, który twierdził, że w tym czasie rzeka ta przestała płynąć w kierunku zachodnim, a skierowała się na północ. W dużym stopniu zmiany te spowodowane były trzęsieniami ziemi, które w tym rejonie świata są dość częste. Pisze, że taki stan rzeczy jak na mapie Jenkinsona, który przedstawia rzeki Amow (Amur) i Sur wpadające do Jeziora Chińskiego, trwał do czasu, gdy za Piotra Wielkiego przeprowadzono pomiary, które przyczyniły się do właściwego pokazania na mapach Jeziora Aralskiego wraz z Amu-darią i Syr-darią. Następnie nasz Autor ustosunkowuje się do oceny Leo Bagrowa, jakoby mapa Jenkinsona była krokiem wstecz w kartografii Rosji, zdecydowanie się z nią nie zgadzając, podobnie jak jego poprzednicy Morgan i Coot, a także autorka niniejszej recenzji. Z Bagrowem można się zgodzić jedynie wówczas, gdy weźmiemy pod uwagę tylko prawą połowę mapy, i to tylko gdy odrzucimy koncepcję identyfikacji Jeziora

Chińskiego wraz z dwiema rzekami z Jeziorem Aralskim, przesuniętymi na północ z powodu braku wiedzy Jenkinsona na temat terytorium między północnym Obem a rejonami pustyni Kara-kum, przez którą podróżował do Buchary (w tej koncepcji zgadza się z K. Szykułą). Natomiast za Morganem i Cootem warto powtórzyć, że Jenkinson przerzucił most pomiędzy podróżami Rubruka i Marco Polo w XIII w. a Anglikami i Rosjanami w XVIII w., ponieważ ci pierwsi dostarczyli bardzo cennych informacji, choć szkoda, że nie pozostawili jasnego geograficznego sprawozdania ze swoich podróży. Pod względem merytorycznym Autor książki plasuje mapę Jenkinsona przed wcześniejszymi mapami. Podkreśla też jej dostępność dzięki przeróbce Orteliusa, włączonej do jego słynnego atlasu, który dodatkowo ukazał się w licznych edycjach, począwszy od 1570 r.

Dwa końcowe rozdziały (21 i 22) Mayers poświęca życiu Jenkinsona po jego ostatniej podróży w 1572 r. i opisaniu go jako człowieka, jego charakterowi i osiągnięciom 42-latką, który podróżę rozpoczął w 14. roku życia. W ostatnim, nienumerowanym już rozdziale Mayers opisuje, jak wyglądały relacje Wschodu z Zachodem przed epoką Jenkinsona.

Podsumowując całość treści książki Kita Mayersa, należy podkreślić jej wielką wartość dokumentacyjną, która wyraża się w bogato cytowanej literaturze. Najpierw towarzyszy ona każdemu rozdziałowi, a na koniec zaprezentowana jest jeszcze osobno i podzielona tematycznie, z uwzględnieniem kolejno źródeł pierwotnych (*primary*), tj. rękopisów, w których przeważają pochodzące ze zbiorów British Library, następnie pierwotnych drukowanych, wydanych do końca XVI w., i wreszcie drugorzędnych, głównie wydanych w XX i XXI w., ale też części z nich, wydanych za-

równy przed epoką Jenkinsona, jak i po niej. W tej drugiej grupie Autor uwzględnił też pozycje internetowe.

Jeśli można mieć jakiegokolwiek zastrzeżenia do Autora, to jedynie drobne literówki, nieprawidłowy zapis niektórych notek bibliograficznych (np. brak stron) i stosowanie „ibidem”, ponieważ nie wiadomo, której pozycji dotyczy dany odnośnik. Bardzo dobrym zwyczajem jest podawanie nazwiska autora i daty wydania publikacji, co w zupełności wystarczy, by ją zidentyfikować. Autor nie uwzględnił też ważnych dla mapy i epoki Jenkinsona publikacji Igora Osipowa, a także Olgi Mołczanowej, którzy przecież także przyczynili się do poszerzenia na ten temat, a jako Rosjanie wydają się najbardziej upoważnionymi badaczami do wyrażenia swojego poglądu, w końcu przecież na temat mapy ich kraju. Warto też podkreślić liczne i ciekawe dygresje, które Autor rozwija przy okazji poruszanych tematów. Zdaniem autorki niniejszej recenzji lepiej było by je jednak umieścić w przypisach, ponieważ podczas czytania utrudniają zachowanie ciągłości myślowej dotyczącej zasadniczego tematu.

Wielką zaletą oprawionej w lekką tekturę okładkę książki jest jej dobry format – 15×22,5 cm. Czyta się ją z wielką pasją, nie tylko z powodu fascynującej podstawowej treści, lecz także wspomnianych dygresji czy komentarzy odnoszących się do opisów przyrody danego regionu, jego historii, architektury, zwyczajów. itp. Cofają nas one w czasie, a czasem nawet znacznie wybiegają w przyszłość, jak nawiązanie do Winstona Churchilla czy innych opinii o tym ciekawym kraju, jakim jest Rosja. ■

Krystyna Szykuła
(Wrocław)